Phronèsis

VAKBLAD VOOR TOEGEPASTE FILOSOFIE

NUMMER 20 - MAART 2024 - JAARGANG 6 | € 6,00

Het medium is de boodschap

Over de invloed van nieuwe media op het denken

"Geloof, maar blijf twijfelen"

Interview met Stephan Ummelen, auteur van *Betekenis & Bullshit*

Mentale problemen bij jongeren en de rol van het onderwijs

Het goede waarnaar 'wij' streven

Inhoud

Artikelen

5 "Geloof, maar blijf twijfelen"
Door: Tamara van den Berg

10 Mentale problemen bij jongeren en de rol van het onderwijs
Door: Wilma Mulder

13 Het medium is de boodschap
Door: Sake van der Wall

20 Het goede waarnaar 'wij' streven
Door: Arjo Klamer

26 *Aanstormend Talent*
Brief aan Floris van den Berg
Door: Charis Lapre

30 Technè - *Methoden en technieken in de Toegepaste Filosofie*
Filosoferen: de tijd nemen om een ander te begrijpen
Door: Paulien Hilbrink

32 'Praktische wijsheid'
Door: Paul Teule

Terugkerende rubrieken

4 Voor u gespot

18 Denkertje

22 Uit de Mediakast

24 Boekenplank

28 Agenda

34 Column

35 Nieuws uit de HTF

36 Filosofie op straat

Colofon

Vakblad voor toegepaste filosofie

REDACTIE
Tamara van den Berg
Henna Doornekamp
Martin Slagter (hoofdredacteur a.i.)
Marion Smit
Paul Teule
Isa Wissink (redactiesecretaris)
Nicky Bakker (beheerder en moderator website)

EINDREDACTIE
Martin Slagter
Marion Smit
Henna Doornekamp

DRUKPROEFCORRECTIE
Tamara van den Berg
Sabine Ticheloven

REDACTIEADRES EN CONTACTGEGEVENS
Akelei 2, 4007 TA Tiel
E-mail: contact@phronesismagazine.nl
Telefoon: 06-43438008 (Martin Slagter)

UITGAVE
Phronèsis is een uitgave van de Hogeschool voor Toegepaste Filosofie (HTF) en verschijnt drie keer per jaar.

DIRECTIE
Directie van de HTF

VORMGEVING EN DRUKWERK
Practicum Print Management BV, Soest

AUTEURS NUMMER 20
Tamara van den Berg, Paulien Hilbrink, Arjo Klamer, Charis Lapre, Wilma Mulder, Marion Smit, Arend Steunenberg, Paul Teule, Sake van der Wall, Isa Wissink

FOTO OMSLAG
Glen Carrie

ABONNEMENTEN
Een jaarabonnement op Phronèsis (drie nummers) kost 15 euro per jaar. Losse nummers kosten 6 euro.
Een abonnement aanvragen kan via contact@phronesismagazine.nl

ARTIKELEN
Wilt u een artikel schrijven voor Phronèsis? Of reageren op een artikel? De redactie ziet uw ideeën, reacties en brieven graag tegemoet.
U kunt deze sturen naar redactie@phronesismagazine.nl

ADVERTENTIES
Wilt u adverteren in Phronèsis? Stuur dan een mail naar contact@phronesismagazine.nl

WEBSITE
www.phronesismagazine.nl

DISCLAIMER
Phronèsis heeft geprobeerd voor deze publicatie alle rechthebbenden van de foto's te achterhalen. Mocht u desondanks foto's tegenkomen, waarvan u rechthebbende bent en u heeft geen toestemming gegeven voor de publicatie ervan, neemt u dan contact op via redactie@phronesismagazine.nl

Voorwoord

Ook in 2024 gaat de redactie van dit blad onverdroten door met haar streven het beroep van Toegepast Filosoof verder in beeld te brengen en door te ontwikkelen, zodat het uiteindelijk een 'normaal beroep' wordt. Steeds meer bedrijven en organisaties krijgen oog voor de meerwaarde die een toegepast filosoof in deze tijd op de werkvloer te bieden heeft. Dat blijkt in dit nummer uit het grote interview dat redactielid Tamara van den Berg hield met Stephan Ummelen, schrijver van het boek *Betekenis & Bullshit*. Ummelen leidde jarenlang een groot reclamebureau, verliet gedesillusioneerd de marketing en startte het adviesbureau 'Waardengedreven', van waaruit hij organisaties adviseert op het gebied van betekenisvraagstukken. Ummelen: "Werknemers eisen inspraak en zoeken naar zingeving, vooral in hun werk, dat steeds vaker wordt gezien als een belangrijk domein voor het vinden van zin."

De media vormen een relevant werkterrein voor toegepast filosofen. In het coverartikel van dit nummer laat HTF-docent Sake van der Wall dat op overtuigende wijze zien. Hij constateert dat in de huidige tijd, mede door de opkomst van nieuwe media "de vaardigheid om leugen en contradicties te ontdekken" verloren lijkt te zijn gegaan. Want media zijn nooit neutraal: *the medium is the message*. Ondanks de fundamentele maatschappijkritiek van denkers als Stephan Zweig en Neil Postman ziet Van der Wall lichtpuntjes: "Schoonheid is nog niet uit de wereld verdwenen en filosofie lijkt populairder dan ooit."

Arjo Klamer blikt terug op zijn onderzoek naar de programma's van politieke partijen, dat hij vóór de verkiezingen van 22 november met zijn tweedejaars masterstudenten van de HTF uitvoerde. Het verslag van dat onderzoek ('Gemeenschap als voorwaarde voor vrijheid en gelijkheid') staat op de website van Phronèsis. Nu, na de verkiezingen, concludeert Klamer: "Het is aan ons filosofen om helderheid te krijgen waar het politici om te doen is: wat het goede is waarnaar 'wij' streven?" Verder bespreekt onderwijsredacteur Wilma Mulder in haar bijdrage de rol van het onderwijs bij mentale problemen van jongeren. Mulder stelt: "Investeren in persoonsvorming is essentieel voor de cognitieve ontwikkeling van jongeren."

Natuurlijk komen alle vaste rubrieken weer aan bod: de column, Voor u gespot en Aanstormend talent, de agenda, de Mediakast, de Boekenplank en Filosofie op straat. Met ingang van dit nummer komt daar een nieuwe rubriek bij: 'Het Begrip.'

Martin Slagter, hoofdredacteur a.i.

Martin Slagter
Martin Slagter (1953) studeerde Nederlands en filosofie, en is als docent verbonden geweest aan verschillende scholen en opleidingen. Hij is oprichter en algemeen-directeur van de HTF, en is hier werkzaam als docent Taalvaardigheid en Taalfilosofie.

Voor u gespot

Filosofiecafé Zutphen

In 2024 viert het Filosofiecafé Zutphen zijn 10-jarig jubileum door een nieuwe samenwerking aan te gaan met Dat Bolwerck, een monument in hartje Zutphen dat in het teken staat van 'kunst en gedachten'. Vier keer per jaar organiseert het Filosofiecafé een avond met filosofen als Stine Jensen, Joep Dohmen en Suzanne Biewinga, die een lezing geven, gevolgd door een filosofisch gesprek waar iedereen aan mag deelnemen.

De data voor dit jaar zijn:
- 16 mei: Jurriën Hamer - 'De vrije wil bestaat niet.'
- 26 september: Lieke Asma - 'De vrije wil bestaat wél.'
- 7 november: Lianne Tijhaar - 'Hoe maken we ethiek weer een zaak van ons allemaal?'

Meer info & aanmelden kan via de website van Dat Bolwerck: www.datbolwerck.nl.

Boek: Betekenis & Bullshit van Stephan Ummelen

Stephan Ummelen voelt in zijn nieuwe boek *Betekenis & Bullshit: Zingeving en marketing in de betekeniseconomie* moderne bedrijven met een maatschappelijke missie aan de tand. Iedereen wil zingevend werk doen en veel organisaties spelen hierop in door het adopteren van een visie of een verzameling idealen. Maar worden deze ook werkelijk in praktijk gebracht? Ummelen vertelt over zijn eigen ervaringen in het bedrijfsleven, de bullshit die hij daar tegenkwam en wat bedrijven wél kunnen doen om betekenis te geven aan hun werk. Voor meer over Stephan Ummelen en zijn boek *Betekenis & Bullshit*: zie het interview verderop in dit nummer.

Podcast: TiLIA Filosofie

In de eeuwige strijd om filosofie toegankelijk en minder stoffig te maken, is TiLIA Centrum voor Filosofie en Samenleving (een initiatief van het Departement Filosofie van Tilburg University) een podcast begonnen over grote en kleine maatschappelijke vraagstukken. Gastsprekers zijn onder anderen: Roos Slegers over cyborgs en identiteit, Tim Christiaens over uitbuiting in de kluseconomie en Martine Prange over auditieve democratie. Luister naar de TiLIA Filosofie podcast op Spotify.

Interview

“Geloof, maar blijf twijfelen”

Interview met Stephan Ummelen, auteur van *Betekenis & Bullshit*

Door: Tamara van den Berg

Stephan Ummelen, een voormalig reclamebureau-directeur, biedt in zijn boek *Betekenis & Bullshit* een vernieuwende kijk op de hedendaagse bedrijfscultuur. Hij bespreekt hoe het gesprek over identiteit, zingeving, ethiek en geloofwaardigheid steeds verder is ondergesneeuwd door het marktdenken. Het resultaat is dat organisaties veel beloven, maar uiteindelijk teleurstellen. In zijn boek benadrukt Stephan het belang van echte relaties, vertrouwen en het delen van waarden binnen organisaties, en daagt hij organisaties uit om verder te gaan dan alleen het beloven van maatschappelijke betrokkenheid.

Wat was voor jou de aanleiding om dit boek te schrijven? Was het een ervaring van bullshit of de behoefte aan betekenis?
“Ik had vooral de behoefte om een boek te schrijven over alles wat ik in de afgelopen zeventien jaar heb ervaren in mijn werk. Het idee van een overgang van reclame naar betekenis leek mij een boeiend onderwerp voor een boek. Zes jaar geleden had ik al eens een poging gewaagd en was toen tot drie hoofdstukken gekomen. Deze heb ik uiteindelijk weggegooid, omdat ik ze niet goed genoeg vond. Maar het idee bleef in mijn hoofd hangen. In een impulsieve bui heb ik, jaren later, uitgeverij Boom een e-mail gestuurd met mijn idee. Ze reageerden enthousiast en dat gaf me de motivatie die ik nodig had. Ik zag het als een stok achter de deur en ben gaan nadenken over de structuur. Het boek zou zeker mijn eigen zoektocht naar de essentie van mijn werk moeten omvatten en de balans tussen identiteit en reclame moeten belichten.”

“ALS EEN ORGANISATIE HAAR MISSIE HEEFT VOLBRACHT, HEEFT ZIJ GEEN REDEN VAN BESTAAN MEER.”

FOTO: UNSPLASH

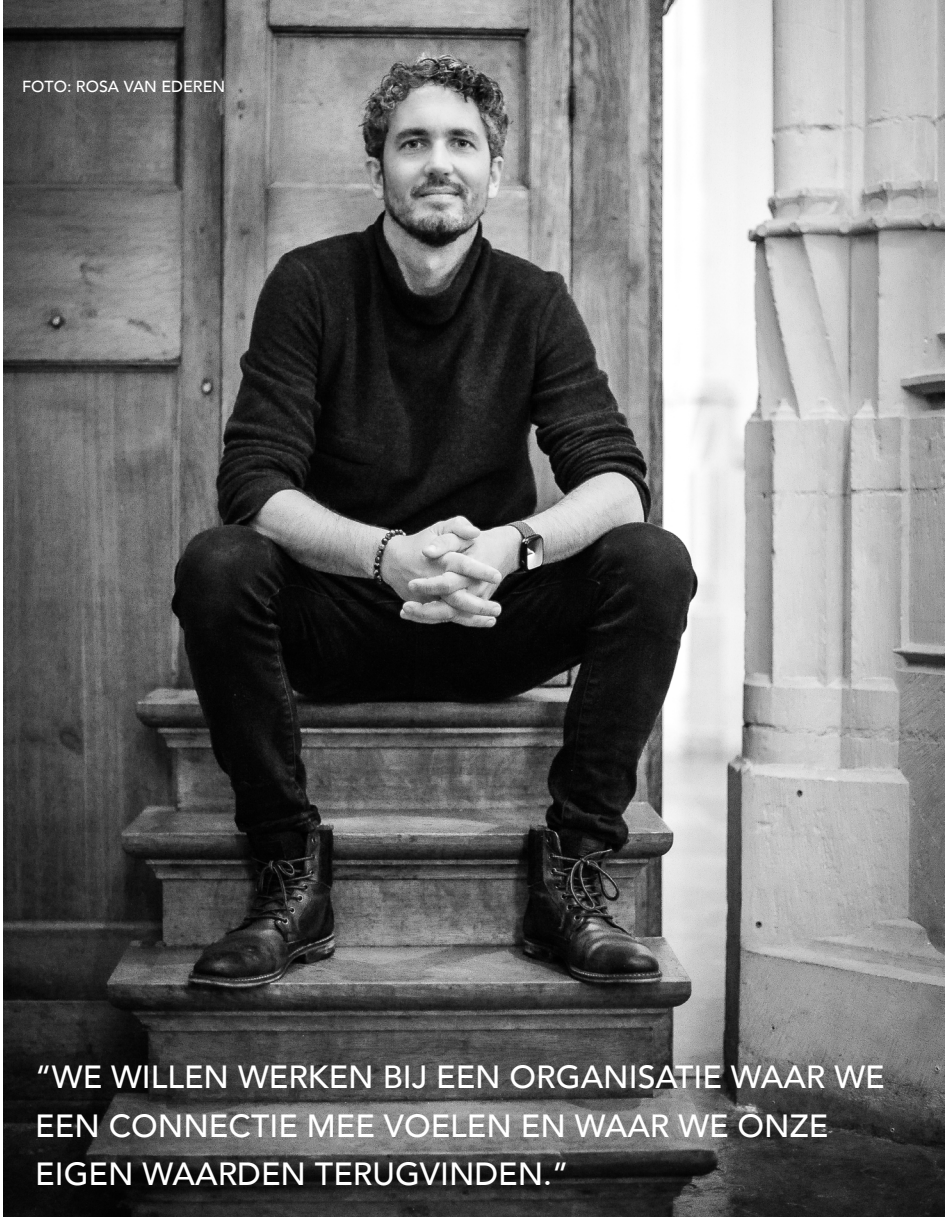
FOTO: ROSA VAN EDEREN

"WE WILLEN WERKEN BIJ EEN ORGANISATIE WAAR WE EEN CONNECTIE MEE VOELEN EN WAAR WE ONZE EIGEN WAARDEN TERUGVINDEN."

Wanneer had je zelf je eerste ervaring met de bullshit?
"Toen ik begin twintig was, deed ik een opleiding communicatie. De studie boeide me niet echt en samen met enkele vrienden startte ik daarom, naast mijn opleiding, een reclamebureau. Al vrij snel werd duidelijk dat het meer was dan alleen een bijbaantje. Het werd al snel een carrière. Maar met deze keuze ontstond ook de behoefte om de betekenis van mijn werk in een breder perspectief te plaatsen. Daar liep ik al snel aan tegen het verschil tussen pompeuze reclame en de zeggingskracht van mensen die iets met passie doen. Of nog erger: organisaties die in hun reclame zeggen hun werk met passie uit te oefenen, terwijl dat totaal niet geldt voor de medewerkers. Bovendien werd met de opkomst van de betekeniseconomie de spanning zichtbaar binnen organisaties die van betekenis willen zijn, maar tegelijkertijd beperkt worden door een systeem dat deze organisaties alleen volgens financiële criteria beoordeelt."

In je boek geef je aan dat veel mensen de betekenis van de organisatie waar ze werken als ongeloofwaardig beschouwen. Ze hebben weinig vertrouwen in hun werkgever. Wat doet dit gebrek aan vertrouwen met ons als mens en met de samenleving als geheel?
"Een gebrek aan vertrouwen ondermijnt onze relaties. Wanneer we voortdurend vanuit achterdocht of wantrouwen leven, worden relaties steeds fragieler. We zijn geneigd sceptisch te zijn over onze omgeving en geloven iets pas als we het bewijs zien. Dit leidt tot een kloof tussen de verwachtingen die gecreëerd worden en de werkelijke ervaringen. Dat eindigt vaak in een teleurstelling die ik ook in organisaties zie. Het management belooft iets, maar handelt vervolgens uit praktische of opportunistische overwegingen anders. Dit werkt achterdocht in de hand. Zonder vertrouwen is het immers moeilijk om relaties met anderen op te bouwen.
En de kwaliteit van onze relaties is juist essentieel voor een gezond en gelukkig leven. Maar het probleem beperkt zich niet tot professionele relaties. Uiteindelijk ondermijnen we ook de relatie met onszelf. Wanneer we te veel beloven - denk bijvoorbeeld aan overdrijving in ons cv of ons anders voordoen op sociale media - leidt dit onherroepelijk tot een onzekere positie waarin het verhaal sterker wordt dan de basis waarop dit verhaal gebouwd is."

We houden dit dus gezamenlijk in stand?
"Ja, dat denk ik wel. Veel mensen denken dat we pas iets waard zijn als we die waarde bewezen hebben. Dit betekent vaak: impact maken, succes boeken en klimmen op de carrièreladder. De onderliggende boodschap lijkt te zijn: 'Je bent pas iemand als je anderen achter je laat.' Een goed voorbeeld is de obsessie met het maken van impact. Enerzijds heel idealistisch, maar anderzijds kan het ook als onzekerheid geïnterpreteerd worden: pas als ik voldoende impact heb gemaakt, ben ik iemand. Dat is een doodlopend pad, want wanneer heb je genoeg impact gemaakt? Ken je het concept 'blue ocean'?"

Nee...
"Het 'blue ocean'-concept werd een aantal jaar geleden geïntroduceerd en betekende een paradigmaverschuiving in het denken over organisaties. De huidige prestatiemaatschappij met haar marktwerking en onderlinge concurrentie, is in dit nieuwe paradigma een 'red ocean'. We zwemmen met z'n allen in deze metaforische zee, waarin we elkaar beconcurreren en opeten, wat uiteindelijk leidt tot een rode zee, gekleurd door het bloed dat door deze strijd vloeit.
De tegenhanger hiervan is de 'blue ocean', waarin genoeg ruimte is voor iedereen. We hoeven elkaar niet te beconcurreren, we kunnen samenwerken. Deze benadering gaat ervan uit dat een missie pas geslaagd is als die leidend

Biografie Stephan Ummelen
Stephan Ummelen (1983) stelde als ex-directeur van een reclamebureau aan organisaties duizenden keren de vragen: 'Wie ben je?' en 'Waar sta je voor?'. Gedesillusioneerd verliet hij de marketing en startte in 2015 het adviesbureau 'Waardengedreven', van waaruit hij organisaties adviseert op het gebied van betekenisvraagstukken. Daarnaast verricht hij wetenschappelijk onderzoek naar authenticiteit binnen organisaties en is hij veelgevraagd spreker en schrijver rondom de thema's 'betekenis', 'vertrouwen' en 'geloofwaardigheid' binnen organisaties. Kijk voor meer info op: betekenisenbullshit.nl.

is voor het bestaan van de organisatie. Zodra de missie volbracht is, verliest de organisatie haar bestaansrecht. Persoonlijk vind ik dat eigenlijk een hele logische benadering: als een organisatie haar missie heeft volbracht, heeft zij geen reden van bestaan meer."

Terugkomend op het thema 'vertrouwen', valt op dat ons groeiende wantrouwen onze waardering voor authenticiteit heeft versterkt. We zoeken steeds meer naar organisaties die kernwaarden en doelstellingen uitdragen die aansluiten bij onze eigen waarden. Ondanks dat organisaties dit verlangen herkennen, blijft het wantrouwen toenemen. Waar gaat het mis?

"Er zijn volgens mij drie kernpunten waardoor het misgaat. Ten eerste doordat organisatiestijlen niet meer op elkaar aansluiten. De mensen die nu in beslissende functies zitten, zijn opgegroeid in een andere werkelijkheid waarin de autoriteit en positie van de baas onbetwist waren. Mijn vader zei ooit: 'Ik ga voor een organisatie werken'. Tegenwoordig vraagt men: 'Hoe kan deze organisatie bijdragen aan míjn levensdoelen?' Er is dus een mismatch in communicatie- en leiderschapsstijlen, net als in de manier waarop betekenis wordt ervaren. Betekenis kan niet top-down worden ingevoerd. Medewerkers hebben iets anders nodig om betekenis te ervaren en wanneer die ervaring van bekenis afwezig is, wordt het werk als bullshit ervaren.

Ten tweede zijn topmanagers getraind om in toekomstbeelden te denken. Ze baseren hun *purpose* en *mission statements* op het idee van: 'Wie moeten we worden?' in plaats van: 'Wie zijn we?' En daartussen ontstaat veel, heel veel lucht. Oftewel: bullshit.

Het derde punt waar het misgaat is ons toegenomen wantrouwen, dat voortkomt uit decennia van postmodernisme waarin niets absoluut waar is en iedereen zijn eigen waarheid heeft. Het vinden van een overkoepelend verhaal met een zingevende strekking is in deze context erg moeilijk. Elk groot verhaal wordt ervaren als een uitdaging van onze individuele autonomie. Terwijl we naar een groter verhaal streven, worstelen we met onze persoonlijke overtuigingen en hoe deze zich verhouden tot het grotere, gemeenschappelijke geheel. Als individu willen we onze eigen waarden terugzien in ons werk, dat na de ontkerkelijking een van onze grootste bronnen van betekenis is geworden. Daarom willen we werken bij een organisatie waarmee we een connectie voelen en waarin we onze eigen waarden terugvinden."

In je boek schrijf je dat individualisme ertoe heeft geleid dat we ons steeds minder onderdeel voelen van een groot, overkoepelend verhaal. Het verhaal van ons leven schrijven we nu zelf. Wij bepalen zelf wat goed, echt en waardevol is. Je geeft aan dat het gaat om een verschuiving van macht en dat dat vraagt om een andere organisatiestructuur. Hoe ziet die machtsverschuiving eruit?

"In het verleden lag de macht voornamelijk bij de organisatie, maar tegenwoordig wil het individu steeds meer zeggenschap. Werknemers eisen steeds meer inspraak over hoe ze willen werken en verwachten dat organisaties inspelen op hun persoonlijke behoeften. De leefwereld van mensen is veranderd, maar de systeemwereld is nog niet zo ver. Dit verschil heeft geleid tot communicatieproblemen tussen deze twee werelden. Om deze kloof te dichten moeten er binnen organisaties momenten worden gecreëerd waarop deze twee werelden elkaar ontmoeten en ervaringen kunnen uitwisselen. Het is belangrijk om organisatiebreed te vragen hoe het verhaal van de organisatie aansluit op de persoonlijke ervaringen van medewerkers. Dit zou al een wereld van

verschil maken, vergeleken met hoe er doorgaans met kernwaarden of *purpose* om wordt gegaan. Nu komt er één keer per jaar een dure consultant langs die een heisessie organiseert, waarna er een *purpose* wordt geformuleerd en dan kan het voor de komende drie jaar weer afgevinkt worden. Dit is een systemisch antwoord op een systemisch probleem, gegeven door een systeem. Dit antwoord werkt dus niet meer nu de macht om betekenis te geven is verschoven van 'wij van het management' naar 'ik als medewerker'. Werknemers eisen inspraak en zoeken naar zingeving, vooral in hun werk dat steeds vaker wordt gezien als een belangrijk domein voor het vinden van zingeving. Dan zijn we weer terug bij de beloftes die niet waargemaakt worden. Organisaties beloven het wel, maar werknemers ervaren de ruimte tot zingeving niet."

"HOE KUNNEN WE DE IRONIE EN SCEPSIS VAN HET POSTMODERNISME VERENIGEN MET EEN NAÏEF OPTIMISME IN EEN GROTER VERHAAL?"

Is voor die andere organisatiestructuur ook de overstap noodzakelijk van het postmodernisme, waarbij alles in twijfel wordt getrokken, naar het metamodernisme, waarbij we geloven, maar blijven twijfelen?

"Ik zie het metamodernisme inderdaad als interessante ontsnapping uit de hedendaagse scepsis als het gaat over organisaties die claimen dat zij van betekenis zijn. Het metamodernisme onderzoekt hoe we het feit kunnen accepteren dat iedereen zijn eigen realiteit op een unieke manier ervaart, terwijl we tegelijkertijd het gemis van een overkoepelend verhaal erkennen. Hoe kunnen we de ironie en scepsis van het postmodernisme verenigen met een naïef optimisme in een groter verhaal? We hebben beide benaderingen nodig. Als we ons naïef zouden overgeven aan nieuwe idealen, dan zouden we ons ook moeten onderwerpen aan nieuwe dogma's. Terwijl we met ironie en scepsis alleen nooit vooruitkomen. Het metamodernisme stelt: we moeten ons als vrije radicalen bewegen tussen deze twee extremen. Toegepast op de praktijk betekent dit: geloof, maar blijf twijfelen. Onze idealen zijn niet onfeilbaar, maar helpen ons wel in onze eigen ontwikkeling. Dit betekent dat idealisme instrumenteel wordt. Het vieren en tegelijkertijd betwijfelen van onze idealen beschermt ons ook tegen wat Nietzsche omschreef als de 'koddige draf' van onkritisch idealisme. Het is een oproep om in idealen te geloven en tegelijkertijd de oproep om deze idealen altijd te blijven betwijfelen."

Tamara van den Berg
Tamara van den Berg zit in haar derde jaar van de studie Toegepaste Filosofie aan de HTF. Ze is daarnaast eigenaar van Buro Denkstof, een onderneming die organisaties begeleidt bij het vinden van nieuwe inzichten voor vragen, problemen of ideeën waar ze zelf geen oplossing voor kunnen vinden.

© FOTO: TRANSLY

Onderwijs
Toegepast in OW

Mentale problemen bij jongeren en de rol van het onderwijs

Door: Wilma Mulder

Het gaat niet goed met de mentale gezondheid van jongeren. Volgens het Centraal Bureau voor de Statistiek kampt bijna een kwart van de jongeren met slaapproblemen, voelt bijna de helft zich enigszins tot zeer eenzaam en heeft bijna de helft vaak last van stress. Twaalf procent van de jongeren kampt zelfs met depressie en maar liefst zeventien procent dacht in de afgelopen drie maanden serieus aan zelfdoding.

Hoe langer jongeren rondlopen met mentale klachten, hoe groter de kans op ernstige psychische problemen, zegt hoogleraar kinder- en jeugdpsychiatrie Arne Popma. Daarom pleit hij voor meer preventie - op school, in het buurthuis én online.[1]

Mentale gezondheid

De helft van de jongeren in Nederland geeft aan dat er geen aandacht is voor mentale gezondheid op school of dat ze niet weten of school daar aandacht aan besteedt, terwijl bijna alle jongeren zeggen daar wel behoefte aan te hebben. Dat blijkt uit een vorig jaar gepubliceerde peiling van UNICEF Nederland onder jongeren van 10-18 jaar. Ze werden gevraagd naar hun ervaringen met aandacht voor mentale gezondheid op school. "Het veel bespreken van onderwerpen zoals mentale gezondheid zou het minder taboeonderwerp maken", zegt een van de ondervraagde jongeren, "dat zou, denk ik, helpen met het voorkomen van of helpen met mentale problemen." Achtentachtig procent van de jongeren vindt dat je op school sociaal emotionele vaardigheden moet aanleren.[2]

Humanistisch vormingsideaal

Wilhelm von Humboldt (1767-1835), één van de *godfathers* van het Bildungsprincipe, stelt dat iedereen de mogelijkheid moet hebben zich te ontwikkelen volgens de eigen persoonlijkheid. Bildung, oftewel persoonsvorming, draagt bij aan de mentale weerbaarheid.

1 Hoe zorg je dat iets niet gebeurt? Deze kinderpsychiater zweert bij preventie - De Correspondent

2 https://www.unicef.nl/nieuws/2023-05-19-geef-meer-aandacht-aan-mentale-gezondeid-op-school

Wie in staat is om te reflecteren op de eigen situatie, de eigen angsten en emoties, en daarbij in staat is om woorden te geven aan die gevoelens, verstevigt de mentale gezondheid. Volgens Von Humboldt, en met hem vele pedagogen, filosofen en onderwijskundigen, moet onderwijs erop gericht zijn de mens te vormen, met menselijkheid als doel. "Ieder individu moet, afhankelijk van zijn behoeften en mogelijkheden, en gebonden aan de grenzen van zijn kracht, de kans hebben zich te ontwikkelen volgens zijn innerlijke persoonlijkheid" stelt Von Humboldt in zijn *Gesammelte Schrifte* (deel I, p. 111).

"INVESTEREN IN DE PERSOONLIJKE GROEI VAN MENSEN GAAT NIET TEN KOSTE VAN DE COGNITIE, HET IS NÓDIG VOOR DE COGNITIE."

Wilhelm von Humboldt blaast in een rumoerig Europa het klassieke humanistische vormingsideaal nieuw leven in. Onderwijs moet niet primair gericht zijn op een beroep of specialisatie, maar de volledige mens vormen. Vorming, Bildung, heeft menselijkheid als doel. Bovendien moet onderwijs vrij van staatsinmenging en voor iedereen toegankelijk zijn.[3]

Rechten van het kind

Circa 150 jaar na het overlijden van Von Humboldt staat zijn ideaal nog fier overeind. Dit blijkt uit het in 1989 ondertekende internationale verdrag over de rechten van het kind, waar ik twee artikelen uitlicht:

De Staten die partij zijn, komen overeen dat het onderwijs aan het kind dient te zijn gericht op:

1a. de zo volledig mogelijke ontplooiing van de persoonlijkheid, talenten en geestelijke en lichamelijke vermogens van het kind;

1d. de voorbereiding van het kind op een verantwoord leven in een vrije samenleving, in de geest van begrip, vrede, verdraagzaamheid, gelijkheid van geslachten, en vriendschap tussen alle volken, etnische, nationale en godsdienstige groepen en personen behorend tot de oorspronkelijke bevolking.[4]

Burgerschap en Bildung

In het onlangs verschenen Pisa-rapport wordt de noodklok geluid over de afnemende lees- en rekenvaardigheden van leerlingen. Het lijdt geen twijfel dat basisvaardigheden als rekenen, schrijven, lezen en digitale geletterdheid essentieel zijn voor maatschappelijk slagen en persoonlijk welzijn. De in het verdrag genoemde 'ontplooiing van de persoonlijkheid, talenten en geestelijke en lichamelijke vermogens van het kind' komen hierbij echter niet expliciet aan bod. In het rijtje basisvaardigheden staat ook burgerschap, een vakoverstijgende opdracht waar veel scholen mee worstelen en die niet uitvoerbaar is als leerlingen niet zelf mee mogen bouwen aan hun school.

Aandacht voor Bildung in de zin van zelfkennis en zelfreflectie, het ontplooien van het 'ik' in relatie tot 'de ander' en 'de wereld', moet bij de wettelijke burgerschapsopdracht enigszins tussen de regels door gelezen worden.

3 Drs. Jo Nabuurs, Wilhelm von Humboldt | Humanistische Canon

4 Verdrag inzake de rechten van het kind, New York, 20-11-1989

© FOTO: MITCH

Of er ruimte voor is, en hoe, verschilt per school en vaak zelfs per docent. Dat maakt het een veel te grijs gebied, want burgerschap kan niet zonder Bildung.

Tienerbrein

Dat het investeren in persoonsvorming essentieel is voor de cognitieve ontwikkeling, wordt stevig bepleit door voormalig hoogleraar neuropsychologie Jelle Jolles. De inmiddels gepensioneerde Jolles schreef twee bestsellers over het tienerbrein. Daarin stelt hij onder meer: "Investeren in de persoonlijke groei van mensen gaat niet ten koste van de cognitie, het is nódig voor de cognitie. Je hebt die groei nodig voor je executieve functies: voor plannen, argumenteren, keuzes maken, voor het overzien van consequenties. Dat je bedenkt: als ik nu met mijn vrienden naar het café ga, is de kans groot dat ik morgen een slechte toets maak, dus ik doe het niet."[5]

Écht luisteren

Aandacht geven aan mentale gezondheid op school kan door middel van gastlessen en themaweken, vergelijkbaar met het project 'lentekriebels' of de 'week van de economie'. Maar dat is wel de weg van de minste weerstand: de school koopt dan een project in en kan het onderwerp weer netjes afvinken. Veel beter is het om docenten te scholen in het oppikken van signalen, in gespreksvaardigheden en in het aanbieden van duidelijke informatie over waar jongeren terecht kunnen voor een luisterend oor of een doorverwijzing. Uit diverse onderzoeken blijkt dat wat jongeren het meest missen op school maar ook vaak thuis, is om gehoord te worden in een veilige, laagdrempelige omgeving.[6]

Het ontwikkelen van een gezonde, veerkrachtige persoonlijkheid hoort ingebed te zijn in het curriculum, met alle ruimte voor de voorstellen en wensen van jongeren zelf. Het is hoog tijd om écht naar hen te luisteren.

Wilma Mulder
Wilma Mulder is auteur en eigenaar van Uitgeverij Taleswapper.
Ze maakt spellen, boeken en (psycho-)educatief materiaal gericht op dialoog, verbinding en zelfzorg. Bij de HTF volgt zij de afstudeerrichting Onderwijs.

5 Jelle Jolles, 'Stop met het beeld van die storende, luie puber die lastig is en niet luistert'

6 www.ease.nl/

© FOTO: ROBIN WORRALL

Media

Het medium is de boodschap

Over de invloed van nieuwe media op het denken

Door: Sake van der Wall

Er was een einde gekomen aan de traditie van het Europese literaire humanisme, stelde de Oostenrijks-Joodse schrijver Stephan Zweig in zijn memoires *De wereld van gisteren* in de zomer van 1941. Niet langer was het zinvol om door middel van het woord te streven naar eenheid tussen de Europese volkeren, zoals hij in de decennia daarvoor had gedaan.

Nu was volgens Zweig het probleem niet dat er geen goede literatuur meer werd geschreven - er waren genoeg goede schrijvers, net als hij gevlucht voor de nazi's - maar dat het ontzag voor het geschreven woord verloren was gegaan. Niet langer konden romans en pamfletten de massa's 'innerlijk bewegen' en het publiek raakte niet meer verontwaardigd over leugens van machthebbers of over schendingen van het volkerenrecht of de menselijkheid.

Donkerste uur

Zweig weet de teloorgang aan de opkomst van een nieuw medium: de radio. Door het eindeloze geklets op de radio was het 'morele wereldgeweten vermoeid en uitgeloogd geworden'. De voortdurende stroom aan informatie had de 'oren en de zielen van de massa overstroomd', waardoor het publiek gelaten reageerde op de anti-humaniteit en de leugens van Hitler. Schrijvers hadden halverwege de twintigste eeuw niet langer morele autoriteit in het politieke landschap.

Zweig schreef zijn observatie op toen Europa zijn donkerste uur beleefde. De nazi's bombardeerden Londen en waren de Sovjet-Unie binnen gevallen. Achter de linies van het oostfront jaagden *Einsatzgruppen* op Joden en de Verenigde Staten hielden zich voorlopig van de oorlog afzijdig. Zweig zelf zat aan de veilige kant van de Atlantische oceaan - hij was al in 1934 uit Oostenrijk gevlucht - maar pleegde enkele maanden na de voltooiing van zijn memoires zelfmoord. Het boek kan ook als afscheidsbrief worden gelezen.

IN EEN WERELD WAARIN ALLES LEUK IS, GAAT DE WAARHEID ALS DEMOCRATISCH PRINCIPE TEN ONDER.

Volle wasdom

Er zijn veel paralellen tussen de tijd van Zweig en nu. Ook nu is extreemrechts in opkomst, al hebben ze nog lang niet zo veel schade aangericht als tachtig jaar geleden. En ook nu zijn er analyses dat de nieuwe media van deze tijd vooral radicaal- en extreemrechts groter maken.

Denk aan de verhalen dat het vele nepnieuws op Facebook en Twitter in 2016 aan de verkiezingszege van Trump heeft bijgedragen, of aan de opinie van Sander Schimmelpenninck die stelt dat "door de voortdurende tapijtbombardementen van extreemrechts op sociale media onze realiteitszin wordt aangetast". Of denk aan de radicaal-rechtse agitator Steven Bannon die het concept *flooding the zone* propageert: het publiek met zo veel, vaak tegenstrijdige berichten bombarderen dat men gedesoriënteerd raakt en niet meer weet wat waar of onwaar is.
Maar de informatiestromen die via televisie en sociale media op het publiek worden afgevuurd, zijn nog veel groter dan tachtig jaar geleden. Moeten we de klachten van Zweig, die het geklets op de radio al problematisch vond, dan lezen als een relativering van de huidige mediakritiek? Doen huidige klachten over sociale media over tachtig jaar net zo gedateerd aan als de klachten van Zweig over een onschuldig medium als radio? Je kunt er ook - en daartoe neig ik - een profetische waarschuwing in lezen. Het probleem dat zich in het interbellum ontkiemde, is tegenwoordig tot volle wasdom gekomen.

Gevaarlijke nonsens

Zweig was niet de eerste die opmerkte dat een nieuw medium de cultuur verandert. Twee en een half duizend jaar voor Zweig schreef Plato bijvoorbeeld dat door de opkomst van het geschreven woord het denken tot stilstand komt. En Zweig was ook zeker niet de laatste.
In 1985 publiceerde de Amerikaanse mediatheoreticus Neil Postman zijn boek *Amusing Ourselves to Death: Public Discourse in the Age of Show Business*. Het was een analyse van de verwoestende effecten van televisie op de Amerikaanse cultuur. Door televisie was volgens Postman het publieke discours op een gevaarlijke manier veranderd. Het had zo'n dominante invloed in het medialandschap, dat het publieke debat was getransformeerd tot 'gevaarlijke nonsens'.
Postman probeerde in het boek uitputtend te beschrijven hoe die transformatie precies plaatsvond. Zijn analyse gaat daarmee dieper dan de observaties van Zweig. Postman poneerde dat televisie niet alleen voor entertainment zorgde (wat hij geen bijzonder punt vond en hij was op zich ook niet tegen vermaak), maar dat het medium televisie ervoor zorgde dat alles - politiek, educatie, religie, nieuws, informatie - in de eerste plaats vermaak moest zijn. En in een wereld waarin alles leuk is, gaat de waarheid als democratisch principe ten onder.

Rooksignalen

In een televisiedebat aan het begin van de jaren tachtig over de mogelijkheid van een nucleaire holocaust, was bijvoorbeeld nauwelijks sprake van een serieuze uitwisseling van ideeën. De aanwezige topwetenschappers en politici leken een show op te voeren om de kijkers te vermaken. Sesamstraat mocht dan bedoeld zijn als een educatief programma, stelde Postman, wat kinderen er vooral van leerden was dat televisie leuk was (en dat leren leuk moest zijn). Door televisie was de op waarheid gerichte schriftcultuur veranderd in een op vermaak gerichte beeldcultuur. De opkomst van televisie was daarmee vergelijkbaar met andere grote omwentelingen. Een paar eeuwen voor Christus kwam er door de opkomst van het alfabet in Griekeland bijvoorbeeld een einde aan de orale cultuur. En door de uitvinding van de boekdrukkunst werd kennis opeens op grote schaal reproduceerbaar, wat een grote culturele dynamiek met zich meebracht. Al deze breuken werden veroorzaakt door de opkomst van een nieuw medium.
Postman was een leerling van de twintigste-eeuwse mediafilosoof Marshall McLuhan, die het beroemde aforisme

© FOTO: LUIS CORTES

DE VAARDIGHEID OM LEUGENS EN CONTRADICTIES TE ONTDEKKEN WAS VERLOREN GEGAAN.

'The medium is the message' muntte. Invloedrijker dan de boodschap, stellen Postman en McLuhan, is het medium waarin dat gebeurt. Ieder medium heeft namelijk eigen uitdrukkingsmogelijkheden die het denken sturen en daarmee een eigen discours scheppen. Met rooksignalen kun je moeilijk een filosofisch debat voeren, terwijl het geschreven woord een filosofische conversatie met vreemden op een andere plek of zelfs in een ander tijdperk mogelijk maakt.

Eigen betekenis

Een medium is dus niet neutraal. Media zijn geen neutrale boodschappers of doorgeefluiken. Ieder medium heeft een eigen bias: een manier waarop het gebruik ervan voor de hand ligt. Media zijn vormend voor de manieren van uitdrukken, voor de ideeën die erin worden uitgedrukt, voor de gebruiken die er door ontstaan en voor het denken van de gebruikers ervan. In de woorden van Postman:

> *"[T]echnological changes in our modes of communication are even more ideology-laden than changes in our modes of transportation. Introduce the alphabet to a culture and you change its cognitive habits, its social relations, its notions of community, history and religion. Introduce the printing press with movable type, and you do the same. Introduce speed-of-light transmission of images and you make a cultural revolution. Without a vote. Without polemics. Without guerrilla resistance. Here is ideology, pure if not serene."*

De opkomst van een nieuw dominant medium kan zo zorgen voor een herijking van standaarden die het leven reguleren, omdat het de definities van zaken als het spreken van de waarheid, goed geïnformeerd zijn en sociale relaties op losse schroeven zet. Lezen op een iPad is bijvoorbeeld iets anders dan het lezen van een boek. Leren van een scherm is iets anders dan leren van een docent. Vriendschap op Facebook is iets anders dan vriendschap met een klasgenoot. Ieder medium heeft een eigen betekenis van 'lezen', 'leren' en 'vriendschap'.

Herwaardering waarden

Het dominante medium bepaalt zo de epistemologie van een cultuur. Wat in een cultuur als politiek wenselijk wordt gezien, wat belangrijk wordt gevonden en vooral wat men voor waar houdt, wordt bepaald door het medium. Waarheidsspreken is in een orale cultuur bijvoorbeeld iets heel anders dan in een cultuur die gedomineerd wordt door het schrift, zoals de academische cultuur. Of zoals Postman het uitdrukt:

> *"Because of the way it [a medium] directs us to organize our minds and integrate our experience of the world, it imposes itself on our consciousness and social institutions in myriad forms. It sometimes has the power to become implicated in our concepts of piety, or goodness, or beauty. And it is always implicated in the ways we define and regulate our ideas of truth."*

Niet Nietzsche, maar televisie zorgt voor een herwaardering van alle waarden…

Wat was de epistemologie van de nieuwsvolger in het tijdperk van televisie? Het televisiejournaal was, analyseert Postman, een opeenvolging van losse items zonder enig verband. De items duurden op zijn langst enige minuten en hadden geen enkele inhoudelijke zwaarte. Volgens Postman konden ze ook niet serieus genomen worden, omdat het ene nieuwsfragment weer uit de kijker zijn hoofd moest zijn, als het volgende begon. Een diepgravend gesprek, een serieuze analyse of goede overdenking was dus niet mogelijk. Verder werd de waarheidswaarde van een fragment afgelezen aan de geloofwaardigheid van de nieuwslezer, waarbij die geloofwaardigheid op uiterlijkheden was gebaseerd. Geloofwaardigheid had de realiteit vervangen, aldus Postman.

SCHOONHEID IS NOG NIET UIT DE WERELD VERDWENEN EN FILOSOFIE LIJKT POPULAIRDER DAN OOIT.

Incoherent wereldbeeld

Het leverde volgens Postman een schizofreen, gefragmenteerd wereldbeeld op. Hij vergeleek het journaal met een variétéshow, waarin de ene sketch aan de andere werd geregen, puur om de kijker te vermaken. De invloed hiervan illustreerde hij aan de hand van de leugens van de Amerikaanse president Ronald Reagan. In 1983 stond er een bericht in de New York Times dat de medewerkers van Reagan zich minder zorgen waren gaan maken over de onwaarheden en misleidende beweringen van de president. Ze hadden namelijk gemerkt dat die steeds minder aandacht kregen in de media omdat het publiek er eigenlijk geen interesse in had.
Het was volgens Postman een verhaal over hoe nieuws werd gedefinieerd - een zeer problematisch verhaal, omdat er "geen vrijheid kan zijn als een gemeenschap de vaardigheid heeft verloren om leugens te ontmaskeren."
De desinteresse van het publiek kwam volgens Postman enerzijds doordat het publiek de leugens niet amusant vond, maar er was nog een diepere reden: de vaardigheid om leugens en contradicties te ontdekken was verloren gegaan.
Door opeenvolging van televisie-items hadden de Amerikanen een incoherent wereldbeeld gekregen. Het viel daardoor niet meer op als een president de ene keer A zei en de andere keer B.

Dieper nadenken

Wat betekenen de ideeën van Zweig en Postman voor ons? Postman trok een rechte lijn van de uitvinding van de telegraaf, via de uitvinding van de radio, naar het tijdperk van de televisie. Maar kan de lijn verder worden doorgetrokken naar de huidige tijd, of hebben het internet en de sociale media voor een nieuwe breuklijn gezorgd? Welke epistemologie is er in onze cultuur ontstaan door sociale media en streamingsdiensten? Wat zijn de ingebouwde biases van nieuwe technieken in het onderwijs, zoals de laptop en de tablet? En hoe verandert ons onderwijs wanneer we boeken van een scherm lezen waarop we tegelijkertijd aan het *candy-crushen* zijn?
Eén van de waarden van het werk van Postman is dat dit soort vragen scherp gesteld kunnen worden. Bij mediakritiek worden vaak een paar goede effecten tegenover een paar slechte effecten gezet, waarna er een positieve dan wel negatieve conclusie wordt getrokken. Het ontbreekt aan een duidelijke analyse van wat een medium precies doet. Welke ideologie heeft het medium? Postman (en ook McLuhan) reikt ons de concepten aan om dieper na te denken over de transformaties die een cultuur ondergaat door de opkomst van een nieuw medium.

Literatuur

Stefan Zweig werkte zijn hele leven aan een humanistische literaire droom: door de literatuur zouden de Europese volkeren dichter bij elkaar moeten komen. Mede daarom was zijn desillusie in de jaren 40 zo groot. De literatuur had niet datgene kunnen bereiken waarvan hij droomde. Tachtig jaar later wordt er echter nog altijd veel moois gemaakt en geschreven, misschien zonder dat het grote politieke gevolgen heeft, maar schoonheid is nog niet uit de wereld verdwenen en filosofie lijkt - als tegenreactie op de mediale vervlakking? - populairder dan ooit. Misschien kunnen we ons daaraan vasthouden.

Een korte illustratie uit mijn eigen professionele leven: door de opkomst van tablets en telefoons is een klas van een informatiearme omgeving veranderd in een informatierijke. De docent is maar één van de vele plekken waar de leerling informatie vandaan haalt; de leerling kan ook aan ChatGPT vragen om de kritiek op causaliteit van Hume uit te leggen. Door communicatiemiddelen als Teams zijn de grenzen van de les bovendien diffuus geworden. Leerlingen kunnen op ieder moment van de dag de leraar een vraag stellen. Het hoeft niet meer op maandagmiddag tussen half twee en drie te gebeuren, of zoals Postman het zou stellen: de betekenis en een les is veranderd en heeft een deel van zijn waarde verloren.

Filosofie en mediawijsheid

Materialistische benaderingen van media zoals die van Postman en Zweig hebben als nadeel dat ze deterministisch zijn. Kunnen we ons ontworstelen aan een door media gedomineerde beeldcultuur, waarin mensen geen gesprekken meer voeren, maar elkaar alleen nog maar vermaken, terwijl ze worden volgepompt met betekenisloze feiten die als laatste nieuws worden verkocht? Je kunt misschien met veel moeite je smartphone wegdoen, de televisie uitzetten of je Instagram-account deleten. Maar wat bereik je daarmee, behalve dat je jezelf buiten een maatschappelijke orde plaatst? Postman zag als enig mogelijke oplossing: bewustwording. De meest geschikte plek daarvoor was voor hem het onderwijs -

een televisieprogramma over het medium televisie zou alleen maar eindigen in meer leeg vermaak. Hij eindigde zijn boek dus met een pleidooi voor filosofie en mediawijsheid, maar hij dacht dat het uiteindelijk weinig zoden aan de dijk zou zetten. Er rest ons volgens Postman uiteindelijk slechts amusement, tot de dood erop volgt. De vraag is natuurlijk of hij gelijk heeft en het werkelijk zo erg is.

Sake van der Wall

Sake van der Wall (1979) studeerde taalfilosofie, literatuurwetenschap en journalistiek aan de Universiteit van Amsterdam. Hij schrijft sinds 2010 voor De Speld en doceert filosofie aan een middelbare school. Tevens is hij als docent cultuur en media verbonden aan de Hogeschool voor Toegepaste filosofie.

Denkertje

“Wijsheid begint met verwondering”

Socrates

© FOTO: JUSTIN-PETERSON

Het goede waarnaar 'wij' streven

Door: Arjo Klamer

Vóór de verkiezingen van 22 november 2023 besprak Arjo Klamer met zijn tweedejaars masterstudenten van de HTF de filosofische gedachten die zich manifesteren in de programma's van politieke partijen. Het verslag van dit onderzoek vindt u met de titel 'Gemeenschap als voorwaarde voor vrijheid en gelijkheid' op de website van Phronèsis (www.phronesismagazine.nl), onder 'Voor u gespot'. Nu, na de verkiezingen, blikt Klamer terug en vat hij het onderzoek van destijds samen.

'Vrijheid, gelijkheid en broederschap' was de strijdkeet van de Franse revolutie in 1789. Deze strijdkreet weerklinkt nog steeds in het huidige politieke gewoel, waarbij de ene partij meer de nadruk legt op vrijheid en de ander meer op gelijkheid. Over broederschap bestaat veel onduidelijkheid. Sla de verkiezingsprogramma's van de afgelopen verkiezingen er maar eens op na. Met de tweedejaars masterstudenten van de HTF heb ik dat gedaan. Hier volgt een samenvatting.

© FOTO: MICHAEL FOUSERT

Vrijheid

'Vrijheid' is de waarde die door de partijen in hun verkiezingsprogramma's het meest genoemd wordt. Maar 'vrijheid' betekent in de verschillende programma's niet steeds hetzelfde. Voor VVD'ers gaat het vooral om vrijheid van ondernemerschap, voor D66 en Volt om individuele autonomie (zelfbeschikking) en voor de CU, het CDA en het NSC om vrijheid van godsdienst en onderwijs. 'Gelijkheid' wordt minder vaak genoemd. Wanneer partijen als D66 en Groenlinks/PvdA het erover hebben, gaat het over gelijkheid voor de wet en over gelijke kansen.

Gemeenschap

De studenten en ik hadden *Justice. What's the Right Thing to Do?* van de Amerikaanse filosoof Michael J. Sandel gelezen. *Doing the right thing* is ook de titel van het boek dat ik zelf heb geschreven. Het filosofische punt van Sandel (en mijzelf) is dat vrijheid en gelijkheid ergens goed voor moeten zijn: het zijn geen waarden die goed zijn op zichzelf. Wij mensen zoeken de verbinding met anderen. Hierbij gaat het om de gezamenlijkheid en betrokkenheid met anderen, en dus om een gemeenschap. Het klinkt paradoxaal maar om vrij en gelijk te zijn, hebben wij mensen anderen nodig. Wil ik vrij zijn om een gezin te stichten, dan zal ik in ieder geval een partner nodig hebben en bij voorkeur ook een gemeenschap met gelijke kansen, met goede zorg,

met goed onderwijs en met goede bescherming. Intrigerend is dat het verkiezingsprogramma van de VVD begint met de woorden “Wij Nederlanders…”, om duidelijk te maken dat de vrijheid die zo belangrijk is voor haar leden, voor Nederlanders geldt en dus niet voor al degenen die graag onderdeel van de Nederlandse gemeenschap willen zijn. Voor PVV’ers geldt dit ‘wij Nederlanders’ als het allerbelangrijkste, zonder dat er in het verkiezingsprgramma veel uitgeweid wordt over wat dit precies betekent. Het CU (met 51 vermeldingen), de BBB (34) en het CDA (27) maken het meeste werk van gemeenschappen, gemeenschapszin, naboarschap, wederkerigheid en dat soort zaken. In het verhaal van D66 komt de gemeenschap twee keer voor. De SP heeft het eerder over buurten die als gemeenschap kunnen gelden.

VOEL JIJ JE VERANTWOORDELIJK VOOR DE SLAVENHANDEL, VOOR DE POLITIONELE ACTIES IN INDONESIË?

Verantwoordelijkheid

Gaat het over gemeenschap, dan gaat het over verantwoordelijkheid. Vrijheidspartijen hameren op (individuele) rechten. Was het ooit links om je sterk te maken voor gezamenlijkheid en solidariteit, nu zien we die nadruk eerder bij christelijke, islamitische en zogenaamde populistische partijen. Gezamenlijkheid gaat om dat wat gemeenschappelijk is, en dus om verantwoordelijkheid. Daar gaat het ook om bij burgerschap. Het gaat om de vraag wat jij doet voor de gemeenschap, voor de samenleving. Zoals Sandel het formuleert, is de hamvraag of jij je verantwoordelijk voelt voor wat de gemeenschap van Nederlanders heeft

© FOTO: JOEL & JASMIN FORESTBIRD

gedaan en misdaan in het verleden. Voel jij je verantwoordelijk voor de slavenhandel, voor de politionele acties in Indonesië? En als je zegt dat je Europeaan bent, voel je je dan verantwoordelijk voor de misdaden van de Belgen in Congo en die van de Duitsers in de Tweede Wereldoorlog?
Het is aan ons filosofen om deze vragen te blijven stellen, om helderheid te krijgen waar het politici om te doen is: wat het goede is waarnaar ‘wij’ streven.

Arjo Klamer
Arjo Klamer studeerde en doceerde aan verschillende Amerikaanse universiteiten voordat hij begin jaren 90 terugkwam naar Nederland. Hij doceert nu onder meer aan de Hogeschool voor Toegepaste Filosofie.

Uit de mediakast

Het feeërieke in het verschrikkelijke

Over de film *The Shape of Water*

Door: Isa Wissink

Guillermo del Toro, de in Mexico geboren regisseur van *The Shape of Water*, is voor de gemiddelde filmkijker misschien een obscure naam. Del Toro, het brein achter onder andere *Hellboy*, *Crimson Peak* en de recente stop-motion *Pinocchio*, staat vooral bekend om zijn fascinatie voor sprookjes en horror, en het fuseren van deze twee schijnbare tegenpolen: het feeërieke in het verschrikkelijke vinden, en vice versa. Nergens komt deze eigenschap van Del Toro beter naar voren dan in *The Shape of Water*, de film die in 2017 de Oscar voor beste film en beste regisseur won.

Elisa (Sally Hawkins) werkt als schoonmaakster in een geheim laboratorium, in de Verenigde Staten van de jaren 60. Door een verminking uit haar jeugd is ze non-verbaal en communiceert ze door middel van gebarentaal. Met haar vriendin Zelda (Octavia Spencer) ontdekt ze dat een amfibisch wezen gevangen wordt gehouden in het laboratorium en wordt gemarteld door hun baas, Colonel Strickland (Michael Shannon). In het geheim bouwt Elisa een relatie op met het wezen en begint een plan op te stellen om hem te redden.

In zijn essay 'Monster Culture' poneert Jeffrey Jerome Cohen zeven theses over de rol van monsters in onze media en cultuur. Een paar van deze theses bespreek ik hier in relatie tot *The Shape of Water*.

1. Het monster belichaamt een cultureel moment, dat wil zeggen: ze staan symbool voor de angsten van een bepaalde tijd. Zo werden in de jaren vijftig, de tijd van de ruimtewedloop en de 'rode schrik', films over invasies door *aliens* populair. In de jaren zestig symboliseert het monster de communist, de niet-Amerikaanse, de niet-witte. In *The Shape of Water* wordt het monster geholpen door een gehandicapte, een Afro-Amerikaanse vrouw, een Russische wetenschapper en een homoseksuele kunstenaar: bevolkingsgroepen die het in die tijd nog moeilijker hadden dan nu.

2. Het monster overstijgt categorisatie en biedt weerstand aan de systematische structuren van onze cultuur (de Franse filosofe en psychoanalytica Julia Kristeva noemt dit een *category crisis*). Het monsterlijke, hybride lichaam, in de film uitgebeeld door acteur en contortionist Doug Jones, conformeert zich niet aan onze rigide ideeën van gender of ras en vormt daardoor een bedreiging voor de status quo van de witte man. Tegelijkertijd lijkt het monster genoeg op 'normale' mensen om een *unheimlich* gevoel op te

wekken; het monster is 'het vreemde in onszelf', zoals Kristeva dit uitdrukt. De verminkte Elisa voelt zich begrepen en gezien door het monster dat net als zij niet verbaal kan communiceren. Het monster behandelt haar met meer respect en begrip dan haar baas, en zo ontstaat er een bijzondere connectie. Deze connectie is gebaseerd op de weerstand die zij beiden ervaren van de rigide cultuur waarin zij zich bewegen.

3. Het monster symboliseert het idee van de Ander. Colonel Strickland heeft dezelfde minachting voor het fictieve monster als voor de sociologische minderheden om hem heen: de non-verbale Elisa en de zwarte Zelda. Maar ook de uiteindelijke metgezellen van het monster weten dat hij niet menselijk is: hij is en blijft een gevaarlijk, monsterlijk figuur. Ware liefde verandert hem niet, zoals dat wel gebeurt in het sprookje Belle en het Beest.

4. Het monster is een vorm van verlangen. Het beweegt tussen het monsterlijke en het aantrekkelijke. Dit is geen nieuw concept binnen het romance-genre: datgene wat verboden is, of wat ons kwaad zou kunnen doen, is datgene waarnaar we stiekem verlangen. Zelfs nadat Elisa heeft gezien hoe gevaarlijk het monster kan zijn, voelt ze sympathie en uiteindelijk zelfs liefde voor hem, wat culmineert in een dromerige scène waarin de twee samen komen.

5. Het monster ontsnapt. Dit gebeurt altijd. Wat het monster symboliseert, is niet zomaar te verslaan: het monster zal dus nooit echt sterven.

Isa Wissink
Isa is de redactiesecretaris van Phronèsis en volgt de Educatieve Master aan de Radboud Docenten Academie. Isa is vooral geïnteresseerd in sociaal-maatschappelijke filosofie.

Boekenplank

De rijkdom van activisme

Over *Limitarisme* van Ingrid Robeyns

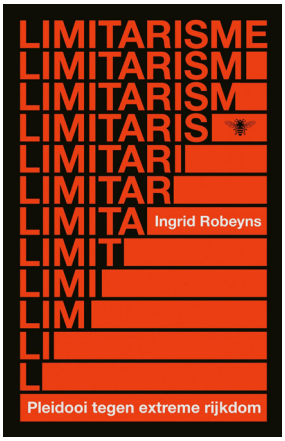

Door: Marion Smit

Kun je gelukkig leven wanneer je honger hebt en platzak bent? De individuele ondergrens voor geluk bespraken we afgelopen woensdag tijdens het Tilburgs filosofisch gesprek. Hoogleraar Ingrid Robeyns verrast in haar boek *Limitarisme* met de vraag of er een bovengrens aan rijkdom zou moeten zijn. Volgens haar maakt extreme rijkdom niet extreem gelukkig en en zal een wereld zonder superrijke mensen een betere en meer rechtvaardige wereld zijn.

Door de gedegen argumentatiestructuur met expliciete denkstappen, zoals 'uitgaande van', 'aannemende dit', 'op basis van', 'komen we voorlopig tot conclusie dat', 'nu volgen drie mogelijke tegenargumenten', is het snel duidelijk dat het boek door een filosoof geschreven is. Het is dan ook niet verrassend dat het is voorgedragen voor de Socratesbeker van 2024.

Liberale benadering

Tegelijkertijd is het boek een vurig betoog voor overheidsingrijpen inzake het aftoppen van salarissen, het stoppen van belastingontwijking, het herinrichten van wetten en onderwijs ter verbetering van sociale mobiliteit, inkomen naar werk en een scheiding der economische machten. Deze vurigheid en passie lijken me overigens een vereiste om dit boek te schrijven, omdat te verwachten is dat de genoemde voorstellen felle discussies zullen oproepen in het publieke debat. Robeyns anticipeert in haar boek daar al deels op. Zo behandelt zij mogelijke verwijten van afgunst en komen in ieder hoofdstuk tegenargumenten aan de orde. Een van die tegenargumenten is dat limitarisme verkapt communisme zou zijn. Limitarisme is echter nadrukkelijk een liberale benadering waarin ondernemerschap wordt beloond en gerechtvaardigde ongelijkheid wordt geaccepteerd. Ook zijn marktwerking en particulier eigendom onderdeel van de benadering. Wat limitarisme wel doet, is het limiteren van extreme en ongerechtvaardigde ongelijkheid aan de bovenkant. Om dit te bereiken, wil Robeyns op kritische wijze de structuren die extreme vermogensconcentratie mogelijk maken, herinrichten. In sommige opzichten is limitarisme meer in lijn met de oorspronkelijke liberale visie dan met de neoliberale uitwassen daarvan.

Superrijken

Robeyns maakt ons met haar betoog bewust van de onvrijheid die in onze klassenmaatschappij zit, waarin systemisch de armere burgers gecontroleerd en vernederd worden, terwijl de rijkere burgers ontzien worden. Denk hierbij aan

de toeslagenaffaire versus relatief lage boetes voor criminele verrijking. Net zo liberaal zijn de denkbeelden over positieve vrijheid van het individu door bijvoorbeeld de mogelijkheden voor erven te beperken en inspraak te vergroten. Het boek betoogt een rechtvaardigere verdeling van kapitaal, en daarmee macht, als middel tot het doel van een rechtvaardige en vooral menswaardige mondiale samenleving.

Is limitarisme nu een vrijblijvende denkexercitie of is het implementeerbaar? Robeyns noemt limitarisme een regulatief ideaal dat richtinggevend zou moeten zijn bij het (her)inrichten van de mondiale economie. Helaas boezemde mij het frequente gebruik van 'zou moeten' niet veel vertrouwen in. Ik verwacht dat de personen die instemmend knikken, niet de personen zijn die dit ideaal ook gaan implementeren. Al was ik aangenaam verrast door de superrijken die al initiatieven hebben genomen om hun eigen geld rechtvaardiger te verdelen. Dit maakt het aannemelijker dat superrijken op basis van eigen morele keuzes een bovengrens van een persoonlijk maximum kunnen accepteren. De andere bovengrens die Robeyns stelt, een politiek maximum dat we als samenleving acceptabel vinden, vraagt maatschappelijk debat en gericht activisme.

De weg vooruit

In hoofdstuk tien wordt 'de weg vooruit' beschreven. De eerste stap is een groeiende bewustwording van de ontwrichtende invloed van superrijken. Het klinkt als een open deur dat 1 procent van de wereldbevolking uit 'veel mensen' bestaat, maar tegelijkertijd is dit essentieel. De 99 procent fragmenteert door het uit elkaar spelen van lager- en hogeropgeleiden, het voeden van vooroordelen over medeburgers, het ontmantelen van inspraak en het blokkeren van vakbondslidmaatschap. Helaas beheersen de superrijken de (politieke) macht over informatieverstrekking en economische systemen. Kreten als *'trickle down'*, *'there is no alternative'* en 'van krantenjongen tot miljonair' zijn afleidingsmanoeuvres. Alleen met onderlinge solidariteit, vastberaden kritiek en actieve participatie kan de 99 procent tegen deze macht ingaan.

Mij heeft het boek geïnspireerd om weer actief lid te worden van een vakbond en een politieke partij, en om de medezeggenschap op mijn werk kritischer te volgen. Hiervoor onderzoek ik mijn vooroordelen over zinloosheid van mijn individuele acties en zal ik mijn weerzin tegen stroperigheid overwinnen. Zelfs al weet ik dat dit mij tijd, energie en geld gaat kosten. Wat het boek duidelijk maakt, is dat activisme voor de implementatie van regulatieve idealen de moeite waard is. Apathie leidt tot een onrechtvaardige technocratische wereld waarin ik niet op een menswaardige manier kan samenleven.

Marion Smit
Marion Smit studeert sinds 2021 bij de HTF. Ze is vooral geïnteresseerd in filosofische werkvormen, organisatiefilosofie en praktische ethiek. In Tilburg leidt ze een filosofische gespreksgroep als stage. Daarnaast werkt ze bij de HvA als onderzoeker naar onafhankelijk intern toezicht. Haar huis is goed geïsoleerd met stapels gelezen en te lezen boeken, maar het liefst leest ze haar eigen boeken. Helaas moet ze die nog schrijven. Ter compensatie redigeert ze andermans schrijfwerk.

Aanstormend Talent

Brief aan Floris van den Berg, docent milieuethiek aan de HTF

Door: Charis Lapre

Oss, 18 november 2023

Beste Floris,

Toen u de flesopener liet zien, trok het me over de streep om mijn essay anders aan te vliegen. Gezien het liberalisme in *Groen Liberalisme*, neem ik deze vrijheid. Ik snap het wanneer u vragen hebt over mijn papiergebruik. Dat is immers niet zo groen. Dit kan ik verdedigen. Brieven worden bewaard. Als ze goed zijn, zelfs beroemd. Brieven die zijn geschreven tijdens oorlogen, scheepstochten en studies zijn van historisch belang, omdat ze een inkijkje zijn in tijden van lang geleden. Laat deze brief een dwarsdoorsnede bieden van 2023, toen 'klimaatverandering' nog een controversieel begrip was, een filosofiestudent milieuethiek kon studeren en de volgende tekst kon aanleveren als eindopdracht:

© FOTO: STAN VERSLUIS

Ik ben verantwoordelijk voor een gezonde leefomgeving

Om u een basis te geven begin ik met een situatietekening. Ik werk bij bouwbedrijf Heijmans dat vorige week via een persbericht vijf *bold statements* voor 2030 publiceerde. Voor een bouwbedrijf zijn ze zeker gewaagd, al passen ze wel bij de slogan van het bedrijf: 'Makers van de gezonde leefomgeving'. Een bouwbedrijf, bekend van de snelwegen, dat claimt goed te zijn voor de leefomgeving klinkt op zichzelf al tegenstrijdig.
Dat is dan ook mijn dilemma: kan ik, als iemand die het klimaat serieus neemt, wel ethisch verantwoord werken bij dit bedrijf? Nee, niet helemaal.
Nu dit duidelijk is, wordt mijn volgende brief een ontslagbrief. Maar voordat ik die schrijf, geef ik u de achtergrond en de argumenten. U weet vast dat dit bedrijf grondstoffen verbruikt, maar weet u wat voor dingen we maken? Bruggen, tunnels, landingsbanen, snelwegen, dijken, sluizen, ziekenhuizen, kubus-woningen, hoogspanningsstations, et cetera.
Hierbij heeft het bedrijf rekening te houden met CO^2-uitstoot, milieuvergunningen en meest recent: stikstof.

Drie beperkingen

Nu u de achtergrond hebt, ga ik door naar de argumenten. De morele cirkel beperkt zichzelf. Wat wel is opgenomen, is de toekomstige mens en het ecosysteem. Dit zijn twee losstaande cirkels binnen het overkoepelende geheel van de toekomstvisie voor 2030. Hierin is de eerste van drie beperkingen zichtbaar.
De eerste beperking is tijd. De visie is slechts voor de komende zes jaar bedoeld. In het meest gunstige geval kan dit betekenen dat het bedrijf erop rekent om de visie dan nog steviger neer te zetten. In het minst gunstige geval om de visie dan los te laten.
In beide gevallen verlicht het de druk om op dit moment in de tijd na te denken over een toekomst die nog heel ver weg lijkt.
De tweede beperking gaat over de impact van de projecten. Het hele hoogspanningsnet in Nederland is in handen van TenneT. Maar dit betekent niet dat alle hoogspanningsstations in Nederland worden vernieuwd door Heijmans. Oftewel: de impact beperkt zich tot Nederland, niet alle stations en alleen hoogspanning.
Het derde beperkende punt is een open deur: Heijmans is een commercieel bedrijf en dus

afhankelijk van een klant. Om aantrekkelijk te zijn zet het bedrijf zich af tegen de concurrentie. Duurzaam werken kost vaak meer, maar als een bedrijf een te hoge prijsopgave geeft, haalt het de top drie van de aanbesteding niet. De klant bepaalt daarmee indirect hoe duurzaam een bedrijf kan zijn.

Duurzaamheid loont

Dat waren de tegenargumenten. Nu de argumenten vóór. De politiek schiet tekort in duurzaamheid. In het hoofdstuk Bedrijfsethiek van *Groen Liberalisme* staat de volgende quote van Bill McKibben: "In feite zijn bedrijven de kinderen van onze samenleving - ze kunnen heel weinig behalve groeien (en daar zijn ze dan ook heel goed in) en ze zetten het op een huilen als je grenzen stelt. Hen socialiseren is een taak van de politiek. Het wordt tijd om die taak weer op te nemen." In dit citaat wordt 'groei' gebruikt met een dubbele betekenis. Enerzijds betekent zijn begrip van 'groei' monetaire rijkdom, anderzijds het verbruiken van grondstoffen. Het is verleidelijk om aan te nemen dat deze groei onlosmakelijk is verbonden aan een groeiend verbruik van grondstoffen. Echter wil ik benadrukken dat dit niet zo hoeft te zijn.
Ik leg een andere quote uit *Groen Liberalisme* hiernaast. Ditmaal van fotograaf en activist Ansel Adams: "Het is verschrikkelijk dat we tegen onze eigen overheid moeten strijden om het milieu te redden." Dit citaat betreft dezelfde overheid die bedrijven moet socialiseren volgens McKibben. Terugkijkend naar de *bold statements* zien we dit bedrijf juist samenwerken met de overheid door een nastreefbaar voorbeeld te geven. Een voorbeeld dat effect heeft op mensen en omgeving. Deze invloed van bedrijven op de omgeving is niet nieuw. Het nemen van verantwoordelijkheid voor hun impact op de omgeving is dat wel. Om deze reden werken de medewerkers van Heijmans aan een gezonde leefomgeving, juist wanneer de overheid dit niet doet. Het loont te verduurzamen voordat de overheid ingrijpt. Het is bijvoorbeeld goed voor de wendbaarheid. In de praktijk zijn ondernemingen gebonden aan planningen en werknemers. Door aan de nieuwe norm te voldoen nog voordat de verplichting ingaat, is het bedrijf leidend. Duurzaamheid loont ook op de arbeidsmarkt. Volgens onderzoek van Intermediair trekken bedrijven die duurzaamheid belangrijk vinden, meer kandidaten aan. In tijden van krapte op de arbeidsmarkt is dat een voordeel.

De bold statements van Heijmans

Welzijn:	Wij maken mensen gelukkiger.
Duurzaamheid:	Wij geven meer dan we nemen.
Verbinding:	Wij zorgen samen voor de grootst mogelijke stap vooruit.
Team:	Wij inspireren met verrassende talenten.
Maakbaarheid:	Wij werken slimmer en bereiken meer.

© FOTO: DANIST SOH

Als laatste punt is duurzaamheid een waarde. Oftewel: nastrevenswaardig *an sich*.

Tot slot

In deze tekst probeer ik tegenover mezelf te verantwoorden dat mijn werk bijdraagt aan duurzaamheid. Hiervoor verhoud ik me tot de *bold statements* van mijn werkgever. Ik erken dan de beperkingen aan hun duurzame handelen: tijd, impact en afhankelijkheid. Tegelijkertijd kan ik trots zijn op de voorbeeldrol die mijn collega's en ik uitdragen naar de politiek en is het aantrekkelijk om bij een duurzaam en wendbaar bedrijf te werken. Al met al werk ik niet zorgeloos bij Heijmans, maar ik durf mij ervoor te verantwoorden. Er zijn immers argumenten voor en tegen mijn werk. Dus wacht ik nog even met het schrijven van die ontslagbrief.

Charis Lapre
Charis Lapre (1993) begon kunststudies aan de Willem de Kooning Academie in Rotterdam en het AKV St. Joost in Breda. Hier ontstond haar liefde voor brieven. Vanaf 2016 werkt ze op de afdeling Correspondentie bij Brabant Water N.V. en per 2022 als projectmedewerker bij Heijmans. Sinds 2021 studeert ze Toegepaste Filosofie aan de Hogeschool voor Toegepaste Filosofie. Ze is getrouwd met Hugo (36) en moeder van Elias (8) en Vesper (9 maanden). Als ze niet bezig is met werk, studie of gezin dan schrijft ze brieven.

Agenda

Het ZINnigste Festival

het ZINnigste Festival wordt op vrijdag 8 maart gehouden in het Cultuurhuis Lindenberg te Nijmegen. Dit festival komt voort uit *Het Zinnigste boek dat je ooit zult lezen* door Ben Kuiken. Het belooft een een middag vol gesprekken, spellen en activiteiten, en staat in het teken van zingeving binnen onze gemeenschap, ons werk en onze leefwereld. Het begint om 13:30 en duurt tot 18:00 uur. Meld je aan op de website: https://organisatiefilosoof.nl/het-zinnigste-festival-dat-je-ooit-zult-meemaken/

Is it alive?

Het trilt, zindert, ritselt, knispert, ademt en zwaait heen en weer in deze belevingstentoonstelling. *'Is it alive?'* toont ruimtelijke textiele installaties, die dankzij technologie tot leven komen. Ze zijn ontstaan uit een fascinatie voor natuurlijke processen, want hoe komt iets tot leven? En wanneer ervaren we iets als 'levend'? De speciale tentoonstelling in het Textielmuseum in Tilburg roept filosofische vragen op rond leven, toekomst en klimaat. De einddatum is 7 april, dus ga er snel heen!

Utrechtse Nacht van de Filosofie

Op donderdag 18 april staat Utrecht in het teken van de vraag: moeten we de chaos in en om ons heen bedwingen of juist omarmen? Wat is chaos eigenlijk? In Tivoli Vredenburg komen vier filosofische sprekers (Jeroen Hopster, Romy Eskens, Niels van Miltenburg en Kiene Brillenburg Wurth) aan het woord.
Deze nacht sluit aan bij de Maand van de Filosofie. Voor de activiteiten bij jou in de buurt, zie de agenda via: https://www.maandvandefilosofie.nl/agenda.

Tolerance Test: Museum Arnhem

Kunstenaar Charlotte Schleiffert presenteert in haar theatrale tentoonstelling een rijk scala aan fantasiewezens, die de bezoekers van Museum Arnhem een belangrijke vraag stellen: hoe groot is jouw verdraagzaamheid? En ben jij in staat jouw tekortkomingen onder ogen te zien? Je kunt Tolerance Test als tentoonstelling met actrice Romana Vrede als verteller (niet live) óf als voorstelling met actrice Kimberly Agyarko (live) bezoeken. Lees meer over de voorstellingen op de website van Museum Arnhem. *Tolerance Test* loopt tot 24 april 2024.

Wijsgerig festival Drift

Dit festival is op 18 mei 2024 in Amsterdam-Noord, zie https://www.festivaldrift.nl/

Buiten je bubbel - Overijssel

Stap eens buiten jouw (dagelijkse) bubbel! Laat je meenemen in inspiratie en debat om het vanuit jezelf te hebben over de maatschappij van nu. Kunnen we een positieve weg inslaan te midden van oorlogen, bureaucratische obstakels en andere uitdagingen waarmee we worden geconfronteerd? En welke rol spelen kunst en cultuur in deze blik op de wereld? HTF-studenten assisteren bij het socratisch gesprek na afloop van de lezing. Komende lezingen zijn van Milio van der Kamp (vrijdagavond 8 maart in Deventer) en Hans Schnitzler (maandagavond 22 april, locatie volgt). Meer informatie en aanmelden: https://cultuureducatieoverijssel.nl/actueel/buiten-je-bubbel/

Essaywedstrijd

Hoe zie jij de werkgever van de toekomst?

Van bullshit naar betekenis

Stephan Ummelen beschrijft in zijn boek *Betekenis & Bullshit* een vernieuwende kijk op de hedendaagse bedrijfscultuur. Volgens Ummelen is het gesprek over identiteit, zingeving, ethiek en geloofwaardigheid steeds verder ondergesneeuwd door het marktdenken.
Het is tijd voor verandering. Want werk verandert. De verwachtingen van jonge mensen botsen steeds vaker met wat traditionele organisaties kunnen bieden. Toekomstbestendige bedrijven zullen hun organisatie op een andere manier moeten invullen, om aan te kunnen sluiten bij de wensen en eisen van een nieuwe generatie werknemers. Zeker in een tijd waar personeel steeds schaarser wordt, is het belangrijk om goede mensen aan te trekken en te behouden.

In het boek *Betekenis en Bullshit* beschrijft Ummelen drie trends (zie ook het interview met Ummelen elders in dit nummer):

1) Weg met de bazen!
   Hiërarchische verhoudingen worden uitgedaagd. Het liefst werken we op basis van gelijkwaardigheid en medezeggenschap.
2) Persoonlijke *purpose*
   We zoeken naar zingeving en betekenis op ons werk, en bepalen daarin zelf wat waardevol is en wat niet.
3) Geld als middel in plaats van doel
   Er zijn andere instrumenten nodig dan enkel financiële om het succes van een organisatie te meten.

Wil jij meedenken over de werkgever van de toekomst?

Beschrijf dan in maximaal 600 woorden hoe deze werkgever van de toekomst er volgens jou uitziet. Hoe wordt er omgegaan met waarden en *purpose*? Hoe worden besluiten genomen? Hoe zijn macht en tegenmacht georganiseerd? Hoe wordt er bepaald of de organisatie voldoet aan haar bestaansrecht? Stuur je artikel voor **1 april a.s.** naar Stephan Ummelen: stephan@waardengedreven.nl.

Uiterlijk **1 mei a.s.** kiest Stephan de drie beste essays uit.
De auteurs van deze essays ontvangen het boek *Betekenis & Bullshit* en worden uitgenodigd om hun visie met de auteur te bespreken. Deze drie essays worden gepubliceerd op de website van Phronèsis en één van deze essays wordt tevens geplaatst in de volgende editie van dit blad.

Toegepaste Filosofie (TF)

Onder technè verstonden de oude Grieken 'de kennis die nodig is voor effectieve actie'. In deze rubriek besteden we systematisch aandacht aan toegepast-filosofische methoden en technieken, die in het HTF-Expertisecentrum aan de orde zijn geweest. Kenmerkend voor deze technieken is dat ze in een professionele context toegepast en geoefend kunnen worden.

Filosoferen: de tijd nemen om een ander te begrijpen

Door: Paulien Hilbrink

Ieder gesprek is in potentie een filosofisch gesprek. Eén scherpe vraag of kritische opmerking en je kunt de diepte in. Niet elke situatie leent zich daar natuurlijk voor. Als je de weg vraagt of een examen doet, heeft een onderzoek naar hoe je kunt denken over iets als 'de goede weg' of 'slagen', geen prioriteit. Tijd is een belangrijke voorwaarde voor een filosofisch gesprek, want filosoferen is vertragen: je samen ophouden bij een begrip dat om opheldering vraagt.

Een filosofisch gesprek voeren gebeurt niet naar aanleiding van elke vraag of opmerking, maar wie oprecht nieuwsgierig is naar gedachten van een ander, maakt een goede kans. Je zou kunnen zeggen dat gesprekken waarin je de tijd neemt om een ander te begrijpen, eigenlijk alleen daarom al filosofisch van aard zijn.

Vechtkunst

Wil je met leerlingen of collega's op school filosoferen, dan doe je er goed aan om ervoor te zorgen dat ze zin hebben om op de rem te trappen. Kies daarom een vraag die hen echt uitdaagt. Vraag naar wat ze bezig houdt of bedenk zelf een prikkelende vraag. Het hoeft zeker geen vraag uit de academische filosofie te zijn of een ingewikkeld gedachte-experiment zoals het Trolley-probleem. Je kunt over alles samen oefenen met denken. Ook over 'genocide door Israël' of 'van de rivier tot de zee'? Dat kan zeker, mits de groep bereid is het gesprek te voeren. Als gespreksbegeleider schep je

© FOTO: VICE

daar de goede voorwaarden voor. Een gesprek waarbij deelnemers hun gedachten uiten en onderzoeken, vraagt om het respecteren van ieders poging hiertoe. Iedereen moet begrijpen dat het gaat om wat er gezegd wordt, niet om wie het zegt. Vergelijk het met vechtkunst. Voor de training trekken karateka's hun dagelijkse kleding, waarmee ze zich in de maatschappij van elkaar onderscheiden, uit en trekken ze allemaal hetzelfde pak aan, zodat ze zich kunnen focussen op de training.

Frisse blik

Wat er gezegd wordt, is onderwerp van een serieus denkonderzoek. Vraag deelnemers daarom hun mening te onderbouwen met een reden of een argument. Daarmee laten ze zien hoe ze erover denken. Andere deelnemers krijgen bovendien de kans zich te verplaatsen in de denkwijze van een ander. Verleid ze tot doorvragen of kritiek geven, test vervolgens of de redenering klopt. Samen de dingen van verschillende kanten bekijken, kan leiden tot een frisse blik op zaken waarbij ze misschien nooit stilstaan.

IS IEMAND EEN SCHOP GEVEN EEN AANVAL OF EEN VERDEDIGING?

Een (gevoelig) onderwerp kun je omvormen tot een vraag waarover je samen kunt nadenken. Mag je alles doen om je te verdedigen? Is iemand een schop geven een aanval of een verdediging? Verdedig je je tegen virussen als je een kiwi eet? Hoe zit dat dan als je liever chips eet? Een andere kwestie, die je niet zomaar even aan een groep voorstelt: verslaving aan mobieltjes. Een onderwerp als oncontroleerbare afhankelijkheid is zware kost. Om niet meteen je buik vol te hebben van het gesprek, kun je beter voor een lichtere aanpak kiezen. Bijvoorbeeld: Win je liever van Beyoncé (of een andere grootheid die iedereen kent) dan van jezelf? Kun je van jezelf verliezen? Wat zou je het liefst nu meteen afschaffen en hoe zou dat zijn?

Koppijn

Als een gesprek met een groep nodig is, maar het onderwerp ligt te gevoelig om meteen tot de kern door te dringen, zet dan een werkvorm in om concepten als 'afhankelijkheid', 'eenzaamheid' of 'groepsdruk' open te breken. Schrijf bijvoorbeeld de woorden 'moeten' en 'willen' op een bord. Vraag de deelnemers handelingen te plaatsen op de lijn tussen 'moeten' en 'willen'. Je kunt zo een gesprek beginnen over de vraag wanneer je iets moet en wanneer je iets wilt, over zaken die *nodig* zijn en zaken die *noodzakelijk* zijn. Zo open je concepten als 'willen' en 'moeten', en ontstaat er ruimte om opnieuw te denken over gedachten, gedrag, relaties of dingen.

Als begeleider breng je de nodige vertraging in het gesprek aan: een manier van bij-de-les-houden die in dienst staat van het denken door de deelnemers. Je stelt vragen ter verheldering, zoals: "Wat bedoel je precies met: 'Als ik een duw geef, verdedig ik mezelf'?" Je vraagt om een voorbeeld: "Kun je een voorbeeld geven wanneer een mobiel noodzakelijk is?" Of je werpt een tegenstelling op om het denken op gang te brengen: "Heeft een baby ook een mobieltje nodig?"

Te lang blijven doorzagen, leidt echter tot zaagsel en stof. Houd het levendig door samen te bouwen, te schuiven, weg te halen en soms weer helemaal opnieuw te beginnen. Is de verwarring compleet en roept iemand: "Nou begrijp ik er niks meer van! Ik heb koppijn." Dan is dat een mooi moment om te stoppen: het denken is aangewakkerd!

© FOTO: PRISCILLA DU PREEZ

Het begrip

‘Praktische wijsheid’

Door: Paul Teule

© FOTO: PATRICIA SERNA

Het is de taak van de filosoof, zo stellen Gilles Deleuze en Félix Guattari in *Qu’est-ce que la philosophie* (1991), om nieuwe filosofische begrippen uit te vinden. Denk aan Aristoteles en zijn begrip ‘substantie’ of Descartes’ begrip *‘res cogitans’*. Voor een toegepast filosoof ligt de lat lager: deze moet filosofische begrippen kunnen herkennen en toepassen. Maar zinvolle concepten opsporen en analyseren op een manier waar organisaties - en de samenleving - écht wat aan hebben, is zeker niet minder eenvoudig. In de eerste aflevering van deze nieuwe rubriek staat, hoe kan het ook anders, *phronèsis* (‘praktische wijsheid’) centraal.

In de klassieke Griekse filosofie werd praktische wijsheid *(phronèsis* of *prudentia)* al op een voetstuk geplaatst: Plato en Aristoteles beschouwden *phronèsis* als het morele denkvermogen om in elke omstandigheid ‘het goede’ effectief na te streven, voor jezelf, voor anderen en voor de samenleving. *Phronèsis* maakt niet alleen dat je geleid wordt door de juiste doelen van al je (sociale) praktijken, maar ook dat je deze daadwerkelijk realiseert in een complexe en veranderlijke wereld. *Phronèsis* verbindt het denken met het handelen, doelen met middelen en het universele met het particuliere. Een mooie recente definitie komt van de filosoof en theoloog Andries Baart: ‘De afwegende en betrokken omgang met het bestaan, gericht op het nastrevenswaardige in het bijzondere.’

Wijze praktijken

Praktische wijsheid wordt steeds belangrijker voor organisaties die (ook) een maatschappelijke opdracht hebben. In de zorg, het onderwijs, het maatschappelijk werk en alle lagen van de overheid wordt duidelijk dat praktische wijsheid met name in de uitvoering onmisbaar is om gestelde doelen in de dagelijkse praktijk effectief na te streven. Regels en systemen zijn vaak niet een-op-een van toepassing op een concrete situatie en moeten steeds opnieuw geduid, geïnterpreteerd en geoperationaliseerd worden.

Een voorbeeld: een maatschappelijk werker die gezinnen helpt met schuldenproblematiek, komt erachter dat mensen die in financiële problemen (dreigen te) komen, eerder met stress- en gezondheidsklachten bij de huisarts komen, dan bij de schuldhulpverlening. Ze besluit in overleg met een huisarts elke week in een vrije kamer van zijn praktijk te zitten. En met succes: ze komt nu met veel meer mensen met geldproblemen in contact dan vanuit haar eigen kantoor. Dit is een voorbeeld van praktische wijsheid, omdat het de juiste waarden realiseert dwars door de standaardprocedures heen. Haar leidinggevende heeft er wel moeite mee, maar ‘wijze praktijken’ de ruimte te geven is in elke organisatie een uitdaging.

Motivatie, informatie en deliberatie

Het lastige is dat je nooit zeker weet of een handeling echt wijs *is*. Hoe weet je nu of je een wijze handeling ook in andere situaties kunt toestaan? En hoe weeg je het belang van de ontweken regels en protocollen, die toch ook dragers zijn van bewezen praktische wijsheid? Anders dan

bij theoretische kennis of vaktechnische kennis kun je praktische wijsheid niet bewijzen, falsificeren of testen. De waarde van praktische wijsheid wordt bepaald in een proces van deliberatie, waarbij de (morele) redenen moeten worden gegeven die gewogen zijn en tot een handelswijze hebben geleid. Praktische wijsheid is een 'weten *hoe*', en verbonden met een 'weten *waarom*'. Alleen in een goed gesprek kun je de doelen en middelen van praktisch wijs handelen beoordelen.

Er is helaas ook geen procedé om praktische wijsheid te produceren, juist omdat deze kennis zo contextgebonden is en tot stand komt in een afwegingsproces. Als je precies zou weten of afleiden hoe je in een situatie praktisch wijs moet handelen, is er per definitie geen praktische wijsheid nodig. Toch zijn er drie hoofdingrediënten aan te wijzen die altijd aanwezig zijn: motivatie, informatie en deliberatie. Je moet als professional(s) de intrinsieke wil hebben om 'het goede' te doen en vanuit deze morele betrokkenheid je maximaal informeren en mogelijke opties afwegen.

Moed

Als je weet wat je te doen staat, ben je er nog niet. Je moet als professional(s) ook de moed in huis hebben om (net) buiten het boekje te gaan - of juist gemotiveerd aan het boekje vast te houden. En je moet volhouden wanneer het langer duurt om het goede te realiseren. Hoe gemotiveerder je bent, hoe beter dit lukt. Maar dan nog spelen de ruimte en middelen die je binnen de organisatie tot je beschikking hebt vaak een doorslaggevende rol. Veel wijze praktijken komen niet tot stand, of worden weer teniet gedaan, doordat er simpelweg geen geld of capaciteit voor is.

Al met al zijn er genoeg aanknopingspunten om als organisatie praktische wijsheid - liefst onder begeleiding van een toegepast filosoof - te waarderen en te bevorderen. Het is dan ook een van de diensten die het HTF Denkhuis, de werkplaats van de HTF waar docenten en studenten externe opdrachten uitvoeren, aan het werkveld aanbiedt.

© FOTO: ESTUDIO BLOOM

Verder lezen

Een goed startpunt boordevol casuïstiek en een handig denkraam is *Doen wat goed is. Praktische wijsheid in het sociale domein* (2014) van Sophie Albers en Albert Jan Kruiter. Het hierboven aangehaalde voorbeeld komt uit dit boekje. Een grondigere, academische tekst is 'Praktische wijsheid: Een onmisbare maar verwaarloosde professionele deugd', van Andries Baart, gepubliceerd in een vaktijdschrift, maar makkelijk online te vinden. Een aanrader is ook het zeer goed geschreven *Practical Wisdom. The Right Way to Do the Right Thing* (2011) van de Amerikaanse psycholoog en hoogleraar Barry Schwartz.

Paul Teule
Paul Teule (1981) studeerde filosofie en economie en doceert bij de UvA en de HTF, waar hij ook directeur Onderwijs is. Hij is redacteur van Phronèsis en (acquirerend) redacteur van De Nederlandse Boekengids.

Column

De wil van het volk

Door: Arend Steunenberg

Tijdens de verkiezingsnacht en in de weken na de verkiezingen is de dooddoener 'de kiezer heeft gesproken' een geliefde verklaring voor de ontstane politieke chaos. Deze door politici zo vaak misbruikte platitude gaat uit van de veronderstelling dat de uitslag van de verkiezingen 'de wil van het volk' weerspiegelt. Hierbij wordt dan stilzwijgend gerefereerd aan het principe van 'the wisdom of the crowd', het volk weet zelf prima wat goed voor het volk is.

In 1906 liet de Britse wetenschapper Francis Galton een groep mensen op een markt het gewicht van een vette os raden. Hij verzamelde hun schattingen. Van de ongeveer 800 mensen die een schatting deden, zaten de meesten er ver naast. Het gemiddelde van al hun schattingen bleek echter griezelig dicht in de buurt te komen van het werkelijke gewicht. Dit experiment is op verschillende manieren herhaald en al gauw kwamen onderzoekers erachter dat dit experiment alleen succes heeft als de deelnemers hun schattingen niet met elkaar delen. Als de mensen elkaars antwoorden weten, neemt de collectieve intelligentie van de groep fors af. Vaak lokt een eerste schatting namelijk een foute consensus uit, waar de rest zich dan naar voegt. Hoe meer invloed de leden van een groep op elkaar uitoefenen, des te onwaarschijnlijker wordt het dat de groepsbeslissing wijs uitpakt. Het is daarom zeer de vraag of een democratisch proces, met interacties tussen en beïnvloeding van groepen en mensen, per definitie tot een wijze beslissing leidt.

Socrates maakt ons duidelijk dat er ook een filosofisch addertje schuilgaat onder de gedachte dat het volk weet wat goed is voor het volk. In een van de dialogen van Plato discussieert hij met Euthyphro over de vraag wat vroom en rechtvaardig is. Voor Euthyphro is het antwoord duidelijk: rechtvaardig is dat wat de goden behaagt. Socrates vraagt zich af of iets rechtvaardig is omdat het de goden behaagt. Of behaagt het de goden omdat het rechtvaardig is? Als wij beweren dat het volk weet wat goed is voor het volk, dan zal Socrates ons zeker de vraag voorleggen of iets goed is omdat het volk het wil, of omdat het volk het goede wil.

We moeten ons daarom niet altijd blindstaren op de wil van het volk. In een rechtstaat moeten wetten vooral op hun rechtsstatelijkheid worden beoordeeld en niet op de mate waarin ze corresponderen met de veronderstelde wil van het volk.

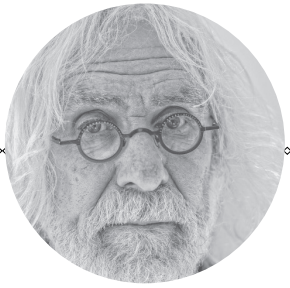

Arend Steunenberg
Arend studeerde slavistiek aan de Universiteit van Amsterdam met als hoofdvak Russisch en als bijvak Tjechisch. Hij studeerde een jaar Russisch aan de universiteit van St. Petersburg en heeft o.a. onderwijsprojecten begeleid in Bulgarije.

NIEUWS UIT DE HTF

HTF-symposium: Polarisatie, overwinnen of omarmen?

Zaterdag 2 december jl. vond het HTF-symposium over polarisatie plaats. We mogen terugkijken op een intrigerend en boeiend symposium. Op deze prachtige zaterdag kwamen er ruim honderdtwintig filosofisch geïnteresseerden bij elkaar. "Laten we samen ontdekken", begon dagvoorzitter Lianne Tijhaar het symposium, "wat een toegepast filosoof nu eigenlijk met het begrip 'polarisatie' kan." In drie lezingen gaven Denker des Vaderlands Marjan Slob, HTF-docent Floris van den Berg en hoogleraar politicologie Menno Hurenkamp inzicht in de aard en uitdagingen van polarisatie. Het symposium werd besloten met een paneldiscussie, waarbij het er soms vurig aan toe ging. Hoewel er verschillen in opvatting waren, waren de drie sprekers het eens over het belang van een voortdurende dialoog, om niet van elkaar te vervreemden en onze gedeelde menselijkheid te behouden.

Nieuwe docenten

Met ingang van periode 3 zijn er twee nieuwe docenten bij de HTF aan de slag gegaan. Bij de bachelor is dat Johan Oostlander, die in de propedeuse de module 'Wijsgerige Ethiek' verzorgt. Johan Oostlander is werkzaam als docent ethiek bij de Hogeschool Utrecht en heeft ruime ervaring als trainer en manager in het bedrijfsleven. In zijn onderwijs integreert Oostlander ethiek en vakbekwaamheid bij studenten met een focus op hun competentieontwikkeling. Bij de master is Pieter van Boheemen aan de slag gegaan. Hij verzorgt daar de module 'Verantwoord Innoveren'. Pieter van Boheemen is directeur van de Stichting Post-X Society, van waaruit hij zich inzet voor democratische vernieuwing en maatschappelijke transities. Boheemen is een erkend expert in het werkveld, met een focus op de impact van desinformatie op het publieke debat; hij heeft meegewerkt aan het Hybrid Democracy-traject bij de Digital Society School.

HTF-drinkbeker

Vanaf 1 januari 2024 worden er bij de koffie- en theeapparaten van onze locatie aan de Australiëlaan geen wegwerpbekers meer verstrekt. Om koffie of thee te kunnen drinken dienen onze studenten dus een eigen beker mee te nemen. Om hen hierbij behulpzaam te zijn, krijgen alle HTF-studenten een fraai vormgegeven thermo-drinkbeker.

Premaster van start

Zaterdag 10 februari is met een gezamenlijke bijeenkomst in Utrecht de premaster-nieuwe-stijl van start gegaan. De groep van 10 studenten volgt naar keuze een aantal modules uit de bachelor, aangevuld met extra trainingen en individuele begeleiding. Deelnemers aan deze premaster stromen in september in in het eerste jaar van de master.

HTF Denkhuis

Er lopen bij HTF Denkhuis verschillende trajecten. De opdracht van de Nederlandse Belastingdienst is succesvol afgerond door middel van een richtinggevend essay over praktische wijsheid. Een HTF-student gaat in aansluiting hierop afstuderen op de implementatie van praktische wijsheid bij een overheidsdienst. Een andere opdracht, van het ministerie van Defensie, resulteert in een workshop die de HTF in april gaat verzorgen. Verder is er een opdracht van een fysiotherapeutenorganisatie rond het thema 'oprechte aandacht'. Het HTF Denkhuis participeert in de markconsultatie van het ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties (BZK), inzake de opleiding van gespreksleiders moreel beraad. Voor meer informatie: zie www.hogeschoolvoortoegepastefilosofie.nl.

Filosofie op straat

Filosofie is overal. Deze rubriek bevat voorbeelden van filosofie in het dagelijks leven.
Kom je zelf een goed voorbeeld van 'filosofie op straat' tegen? Stuur het aan de redactie en wij plaatsen het hier (phronèsis@hogeschoolvoortoegepaste filosofie.nl).

© FOTO: TAMARA VAN DEN BERG

© FOTO: MICHEILE HENDERSON